

Staarten couperen: modeverschijnsel in de late 19de eeuw geïntroduceerd bij het Belgisch trekpaard

*Origin of tail docking in the Belgian draft horse:
a fashion introduced in the last decades of the nineteenth century*

L. Devriese

Museumcollectie Diergeneeskundig Verleden Merelbeke
Faculteit Diergeneeskunde, Universiteit Gent, Salisburylaan 133, B-9820 Merelbeke, België

SAMENVATTING

In tegenstelling tot wat veelal gedacht wordt, is de gewoonte om staarten te couperen bij het Belgisch trekpaard nog niet zo oud. De ingreep werd geïntroduceerd in de laatste decennia van de 19de eeuw. Talrijke afbeeldingen, schilderijen van beroemde dierenschilders, zoals Alfred Verwee (1838 – 1895) en anderen, tonen prijsdieren en werkpaarden voor dagelijks gebruik voorzien van intacte staarten met volle beharing. Op de foto's en schilderijen is ook te zien dat de stompen in de eerste decennia na het in zwang komen van het couperen nog vrij lang gelaten werden. In het begin werd er 'angliseren' toegepast, i.e. amputeren gepaard met doorsnijden van de staartbuigspiertjes om de stomp en de ingekorte waaier doorlopend te laten oprichten en 'krachtig' te doen uitkomen, zoals dat ook bij dure rij- en koetspaarden het geval was. Later werd de amputatie alsmaar dichter bij de staartbasis uitgevoerd en konden de buigspiertjes intact gelaten worden.

Het 'trickle-down effect' van de mode, navolging van wat gebruikelijk was bij de paradepaarden van de upper class, speelde hierin een allesoverheersende rol. De operatie werd algemeen precies in de tijd dat het Belgisch trekpaard nationaal en internationaal zijn grootste bloeiperiode kende. Vandaar wellicht dat de praktijk zo innig geassocieerd werd met het succes van dit type paard. Hoewel de ingreep sinds geruime tijd verboden is, wordt hij toch toegepast onder medische voorwendsels: om komaf te maken met slecht helende staartwonden.

ABSTRACT

Tail docking became a current practice in Belgian draft horses during the last decades of the nineteenth century. In this paper, a number of paintings and drawings by famous 'animaliers', in this case horse painters, are reproduced which convincingly demonstrate that heavy horses with intact tails were in high esteem until about a century and a half ago. Amputation combined with partial resection of the tail flexor muscles, fashionable in riding and cart horses of the upper class, became popular in the late nineteenth century among leading draft horse breeders and owners. The trickle-down effect of this fashion was the leading cause of change. This coincided with a triumphant period in the history of this horse type. Later on, fashion changed to very short, nearly invisible tails. Resection of the tail flexor muscles became obsolete. Although forbidden by law, amputations are still carried out under medical pretext: as a way to remediate badly healing tail wounds and sores.

INLEIDING

Voor de kwekers en amateurs die zich zware offers getroosten om de roem van onze lokale trekpaardenrassen te verzekeren en de genenpool zo breed mogelijk te houden, lijkt het, of leek het tot voor kort, de evidentie zelve. De machtige bilspieren van deze prachtdieren komen enkel ten volle tot hun recht als het zicht daarop niet gehinderd wordt door een zwiepend staart. Men moest amputeren (kortstaarten,

blokstaarten, couperen). In de laatste jaren wordt dit gebruik steeds meer gecontesteerd, niet zozeer om de operatie zelf, als wel omwille van de vliegenhinder voor de dieren op de onbeschermdede anus- en vulvastreek (Figuur 1). Amputatie werd verboden in België bij Koninklijk Besluit van 17 mei 2001, gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 4 juli 2001. De dierenarts kan echter nog steeds dwingende medische redenen inroepen om amputaties uit te voeren (Figuur 2). De praktijk overleeft hardnekkig (Orde Dierenartsen,

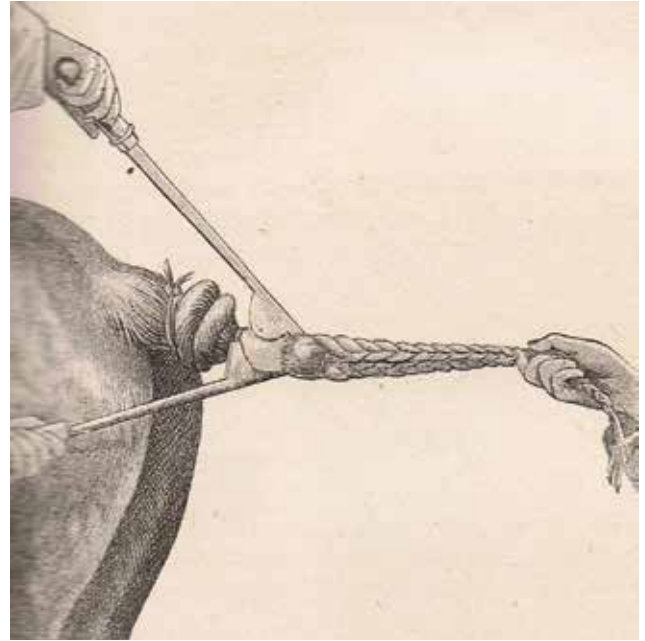
Figuur 1. Onbeschermd perineum en vulva met bijhorende vliegen (foto: Paul Simoens).

Figuur 2. Gecoupeerd en ongecoupeerd (oud en jong?) samen in de Leiemeersen van de Bourgoyen, Drogen-Gent. De paarden worden er ingeschakeld in het natuurbeheer (foto: Paul Simoens, 2016).

Figuur 3. Verschillende manieren om de staartbuigspiertjes in te snijden, samen met de daarbij gebruikte mesjes: een sikkelvormige tenotoom en uiterst rechts een driehoekige myotoom (uit: Hering, 1866).

Figuur 4. Het couperen na degelijke voorbereiding van de in te snijden zone en vooral het aanleggen van een stevige ligatuur (uit: Moll en Gayot, 1861).

2013). Vandaar dat een terugblik op het ontstaan en de verspreiding van de staartamputatie gerechtvaardigd is, vooral om de motivatie te vatten.

TECHNIEKEN

Een ingreep die bij militaire rijpaarden minstens sinds de riddertijd toegepast werd, bestond er in de staartbuigspiertjes met speciale mesjes door te snijden (Figuur 3). Daardoor kregen de opheffende spieren, de strekkers, het overwicht: de staart hing niet slapjes neer tussen de billen, maar stond horizontaal of zelfs min of meer opgegeven als een hanenstaart. Dit gaf de dieren een fier en krachtig uitzicht, iets wat hooglijk gewaardeerd werd. Bij ieder ruitersstandbeeld, op ieder schilderij van veldheren zoals Napoleon, is dit prominent zichtbaar. Er werd een onderscheid gemaakt tussen niqeteren en angliseren. Bij het eerste type ingreep werden enkel de buigspiertjes ingesneden in het proximale deel van de staart. Bij de tweede soort ingrepen werd distaal daarvan de staart ook gecoupeerd (Figuur 4). Men noemde dit inkorten ('écourter') en angliseren of anglaiseren, omdat dat gebruik in Engeland zou ontstaan zijn of vooral daar populair was, althans volgens de Fransen. De Duitsers noemden het 'engliseren'.

De oudste afbeeldingen van gecoupeerde kampioenhengsten van het Belgisch trekpaard tonen aan dat de amputatie bij deze dieren gepaard ging met het doorsnijden van de buigspiertjes: de staartstompen staan op onnatuurlijke wijze opgericht of horizontaal (Figuur 5 en 6). Strikt genomen was dat angliseren. Met het alsmaar korter worden van de stompjes zou

dat gebruik verdwijnen. Het doorsnijden van de buigers was overigens niet zonder gevaar. Er moesten steeds voorzorgen genomen worden om scheefgroei te vermijden. Soms gebruikte men gesofisticieerde middelen, zoals een stevig geplaatste 'porte queue', om bij heling van de insneden het gewenste resultaat te bekomen (Figuur 7). Bij het ongelijk insnijden of ongelijke heling van beide zijden kon het effect eenzijdig doorwegen. Een scheef gedragen staart of staartstomp bij een overigens schitterend dier is natuurlijk geen zicht ... en de financiële gevolgen laten zich raden.

Vanzelfsprekend moest de staart aan de basis terdege afgebonden worden om ernstige bloedingen te verhinderen. De introductie van de epidurale anesthesie halverwege de vorige eeuw betekende een aanzienlijke verbetering voor het welzijn van de dieren. Het verhinderen van het bloeden na de verwijdering van de ligatuur met behulp van speciale brandijzers bleef echter uiterst pijnlijk (Figuur 8). Men ging volledig voorbij aan de revolutionaire verbetering van de chirurgische praxis die reeds in de zestiende eeuw ingevoerd werd door Ambroise Paré, de 'vader' van de moderne chirurgie. Die bestond in het afbinden van afzonderlijke bloedvaten, ter vervanging van het tot dan toe bij mens en dier algemeen gebruikelijke cauteriseren. Dat afbinden is overigens niet gemakkelijk uit te voeren in die zone, omdat de bloedvaten tussen de staartwervels vervat zitten.

VOOR EN TEGEN

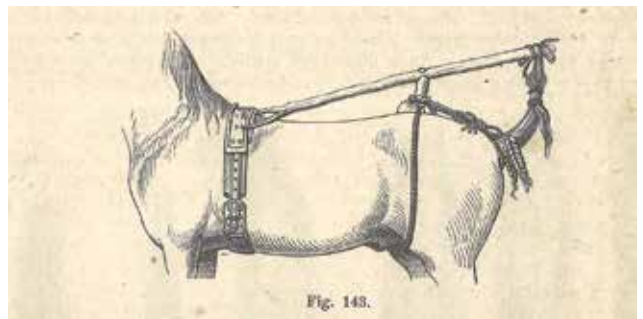
De hierboven geschetste esthetische overweging, sinds mensenheugenis algemeen aanvaard in de trekpaardenwereld, was niet de hoofdreden van het snel ingang vinden van de staartamputatie tijdens de laatste

Figuur 5. De kampioenhengst Brillant geboren in 1868 (Haras de Vollezele), die tussen 1878 en 1884 de hoogste internationale prijzen behaalde. Geangliseerd: met nog vrij lange, door sectie van de staartbuigspiertjes horizontaal gedragen en ingewonden staartstomp (Charles Tschaggeny, 1878).

Figuur 6. 'De Bekroonde Hengst', van paardenbeeldhouwer par excellence Domien Ingels, toont een geïdealiseerd beeld met een overweldigende halspartij en een opstaande staartstomp (uit: *Gand Artistique* 6, 1927, p. 202).

Figuur 7. Fixeren van de staartstomp in de gewenste houding na het doorsnijden van de staartbuigers (uit: Hering, 1866).

Figuur 8. 'Trousse' met staartcoupeermes en speciale ringvormige brandijzers (Instrumentencollectie Diergeneeskundig Verleden, Merelbeke).

Figuur 9. Levend cultureel erfgoed. Deze vroege (1568), weliswaar geïdealiseerde afbeelding door Jan vander Straet (Brugge) bewaard in het prentenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek, Brussel, toont een robuust, atletisch dier met ongeschonden, maar opgebonden staart (krantenknipsel documentatieverzameling Diergeneeskundig Verleden, Merelbeke).

De robustes races de chevaux en Belgique en 1863.

Figuur 10. Robuste Belgische paarden in 1863 (tekening van onbekende herkomst overgenomen uit Gérard, 1988).

Figuur 11. 'De Hengst' van Alfred Verwee (1869, privé collectie)

decennia van de jaren 1800. Talrijke afbeeldingen gemaakt door de meest gereputeerde dierenschilders, de duurste 'animaliers', tonen immers aan dat men zware dieren met volle staarten, met intacte 'wortel' en 'waaier', mooi vond (Figuur 9 tot 12). Daarvan getuigen tentoonstellingscatalogi en geïllustreerde werken, zoals deze van Eekhoud (1911) en Lemonnier (1896). Klaarblijkelijk werd de mode van het couperen in het laatste derde van de 19de eeuw bij het Belgisch trekpaard geïntroduceerd. Dit kunnen we afleiden uit de vergelijking van de staartdracht bij de twee allerberoemdste stamvaders: Bayard, geboren in 1864 (Figuur 13) en de nauwelijks vier jaar jongere, in Figuur 5 getoonde Brillant (1868).

De stelling dat die lange staarten het risico inhouden op ongevallen door 'verstrengelen' in menkoorden en tuigage, was niet van betekenis als argument om tot couperen over te gaan. De praktijk werd immers niet toegepast bij de lichtere, meer nerveuze dieren. Boeren deden tot ruim halverwege de vorige eeuw het vele werk op de akkers met tweespannen, waarvan het zwaarste dier, het Belgisch trekpaard, staartloos was, terwijl de lichtere en beweeglijkere halfbloed vrij met de staart kon zwiepen. Dat kon bij zo'n dier inderdaad weleens voor moeilijkheden zorgen, maar de risico's werden klaarblijkelijk toch niet als ernstig genoeg ervaren om ook bij deze dieren te gaan amputeren. Hierbij overwoog eveneens het esthetisch argument, maar dan wel in omgekeerde richting: de stomp werd als lomp ervaren bij deze zwerige dieren.

Welke factoren lagen dan wel aan de basis van deze praktijk? De Kuregemse Prof. Zwaenepoel, onverdachte autoriteit, die doceerde in de glorie tijd van het Belgische trekpaard aan de toen nog enige Belgische 'Ecole Vétérinaire', wond er geen doekjes om in zijn *Précis du Cours de l'Extérieur du Cheval* (1914). Eerst geeft hij drie argumenten pro aan: tot op zekere hoogte gemakkelijkere staartdracht, geen risico met de menkoorden en vooral het beter laten uitkomen van de machtige achterhand, '*qui caractérise notre cheval et constitue une de ses principales beautés*'. Maar hij besluit dat de praktijk overal elders een '*caprice de la mode*' is en dat men zelfs kan stellen dat de amputatie enkel uitgevoerd wordt '*par une fausse conception de l'esthétique*'. In elk geval, zo schrijft hij, berooft men het dier van zijn natuurlijke, erg efficiënte veegdoek ('émouchoir'). Reul, voorganger van Zwaenepoel, beschrijft in zijn volumineuze cursus over het paardenexterieur (1902) hoe Engelse cavalerie-eenheden door vliegenplagen op het Europese vasteland soms tot de aftocht gedwongen werden omdat ze met hun geamputeerde staarten kwetsbaarder waren.

Nochtans week het ideaal daarvan af. In de achttiende- en negentiende-eeuwse hippologische handboeken (de Garsault, 1798; Bourgelat, 1832; Moll en Gayot, 1861; Hugues, 1886) wordt heel precies aangegeven wat 'goed gedragen' staarten inhielden: goed zichtbaar, los van de bil en vooral bij beweging horizontaal staand. Bij de houding 'en trompe' ging men nog verder: het vrije deel van de staart in een boog

naar boven gericht. Daarnaast gebeurde het toiletteren van de staartharen ook in functie van het couperen. Dat kon bijvoorbeeld ‘en brosse’, als de gecoupeerde stomp voorzien was van egaal geknipte haren, of ‘en catogan’, genoemd naar lord Cadogan die de mode van erg korte staartstompen en -haren lanceerde. In de eigentijdse literatuur daaromtrent werd die praktijk niet zelden zwaar bekritiseerd. Claude Bourgelat, 18de-eeuwse pionier van het diergeneeskundig onderwijs, stigmatiseerde het angliseren zelfs ronduit als bedrog (‘maquignonage’): men wilde iets wat natuurlijk was (of kon zijn) bij temperamentvolle volbloeden via kunstgrepen imiteren bij rassen die dat van nature niet in zich hadden.

Om uiteindelijk te begrijpen hoe de amputatie bij het zware werkpaard algemeen werd, moeten we ons bewust zijn van het niet te weerstane ‘trickle-down effect’ in de mode. Met deze term wordt aangegeven dat modeverschijnselen zich verspreiden van de toonaangevende elite naar de lagere klassen. Niet zelden komen oorspronkelijk dure producten daarmee ‘in de mode’, waardoor ze massaproducten en dus goedkoper worden. Dit is een bijkomende status verlagende factor. Wanneer de grote massa een bepaalde mode overneemt, gaan de rijkere zich van weeromstuit opnieuw onderscheiden door nieuwe gewoonten aan te nemen of soms zelfs door terug te keren naar hun vroegere manier van doen. Zo zag men het angliseren en amputeren, destijds algemeen bij de luxepaarden van de rijke elite (Figuur 14 en 15), overgenomen worden bij de zware boerenpaarden, terwijl die praktijk stilaan in ongenade viel bij de ‘upper class’. De stamboekkwekers van het trekpaard waren welvarend maar al bij al stonden ze toch minder hoog op de maatschappelijke ladder. Eenmaal de staartamputatie ingeburgerd was bij dat paardentype werd het de norm, een quasi absolute vereiste. Algauw dacht men dat dit altijd zo geweest was bij onze beroemde zware trekpaarden. Het werd een ‘invented tradition’. In overzichtswerken die de jaarlijkse kampioendieren sinds 1885 weergeven (Damen, 1985; Koninklijke Maatschappij, 1990), kan men de evolutie volgen van het ‘écourteren’: van een vrij lange, maar horizontaal gedragen staartstomp tot een vrijwel onzichtbaar restje, verborgen tussen de machtige billen.

DISCUSSIE

Staarten couperen is sinds de volle middeleeuwen (13de - 14de eeuw) een courante praktijk bij schapen in onze streken (Binois-Roman, 2016). Vooral bij lammeren van rassen met een dicht wolkleed en zware hangende staarten is de ingreep ten volle verantwoord, omdat die dieren gevoelig zijn voor vervuiling in de schaamstreek en de zeer te duchten myasis.

Bij paarden is dat veel minder, omzeggens niet het geval. Wel terecht gevreesd was destijds het hogervermelde ‘verstrengelen’, meer in het bijzonder bij scheepstrekpaarden. Wanneer het paard ten gevolge

Figuur 12. Alfred Verwee (vóór 1892, privécollectie): ‘Terug van de Prijskamp’. Opmerkelijk is dat deze kunstenaar vasthield aan een ideaalbeeld met ongecoupeerde staart in een tijd dat dit bij kampioenschappen niet meer getolereerd werd.

Figuur 13. De kampioenhengst Bayard, geboren in 1864 (werk van Tschaggeny).

Figuur 14. De ‘upper class’ geeft de toon aan. Dure rijpaarden met gecoupeerde en geangliseerde staartstompen: ‘John and Sophia Musters riding out at Cobwick Hall’ (George Stubbs, 1777). Perfecte lieden op perfecte (maar gecoupeerde) rijdieren in een (voor hen) perfecte wereld.

Figuur 15. Hoog gedragen staart ‘en brosse’ bij het rijder van dit autoriteit uitstralend heerschap (ongedaanteerde, niet-geïdentificeerde karikatuur overgenomen uit Gérard, 1988).

daarvan in paniek geraakte, kon dat ernstige gevolgen hebben. Vandaar dat men de haren van de waaiers sterk inkortte bij deze dieren (Lesbre, 1906). Dergelijke ‘rattenstaarten’ waren echter zacht uitgedrukt disgracieus. Populair kon dat gebruik nooit worden.

Absoluut te mijden waren de bedrieglijke praktijken van de ‘maquignons’ die paarden met afhangend kruis en staart voor de verkoop wisten op te pepen en krachtig te laten voorkomen door irriterende stoffen zoals bijvoorbeeld gember in de anus aan te brengen.

DANKBETUIGING

Met bijzondere dank aan Veerle Verhasselt (bibliotheek van het Museum voor Schone Kunsten, Citadelpark, Gent), Jan Bauwens, Paul Desmet en Paul Simoens (Faculteit Diergeneeskunde, Merelbeke), Marc Stalpaert (Museum van het Belgisch Trekpaard, Vollezele) en Richard Sundahl.

LITERATUUR

- Binois-Roman, A. (2016). To cut a long tail short: the tail-docking and gelding of lambs in Western-Europe. A confrontation of archeological and historical sources. *Argos* 54, 132-139.
- Bourgelat, C. (1832). *Eléments d'Art Vétérinaire – Traité de la Formation Extérieure du Cheval*. Achtste uitgave, Parijs, Huzard, 134-136.
- Damen, P. (1985). De historie van het Belgisch Trekpaard. In: *Het Belgisch Trekpaard*. Eeuwfeestcomité, Antwerpen, 43-75.
- de Garsault, F.A. (1797). *Le Nouveau Parfait Maréchal ou la Connaissance Générale et Universelle du Cheval*. Vijfde uitgave, Parijs, Delalain, 595-596.
- Eekhoud, G. (1911). *Les Peintres Animaliers Belges*. Brussel, Librairie d'Art et d'Histoire.
- Gérard, J. (1988). *Les Belges et leurs Animaux, 125 Ans d'Histoire – De Belgen en hun Dieren, 125 Jaar Geschiedenis*. Brussel, Veeweyde, 3 en 30 (Frans tekstgedeelte).
- Hering, E. (1866). *Handbuch der Tierärztliche Operationslehre*. Stuttgart, von Ebner & Seubert. Tweede uitgave, 220-232.
- Hugues, J. (1886). *Hippologie. Etude du Cheval et son Utilisation dans l'Armée*. Brussel, Mucquardt - Librairie militaire, 59-60.
- Koninklijke Maatschappij ‘Het Belgisch Trekpaard’ (1990). *Het Trekpaard in België, 100 Jaar in Foto's*. Brussel.
- Lemonnier, C. (1896). *Oeuvres d'Alfred Verwee*. Brussel, Severyns.
- Lesbre, F.X. (1906). *Précis d'Extérieur du Cheval et des Principaux Mammifères Domestiques*. Parijs, Asselin et Houzeau, 274.
- Moll, L., Gayot, E. (1861). *La Connaissance du Cheval – Etudes de Zootechnie Pratique*. Parijs, Didot, 151-153.
- Nederlandstalige Gewestelijke Raad van de Orde der Dierenartsen (2013). Blokstaarten van trekpaarden. Standpunt. In: *VMD Magazine* 22, 28-30.
- Reul, A. (1902). *Précis du Cours d'Extérieur du Cheval*. Brussel, Vanbuggenhoudt, 66-72.
- Zwaenepoel, H. (1914). *Précis du Cours d'Extérieur du Cheval*,. Elsene, Bothy, 79-81.